

Олег Білянський

ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ТА ПРІОРИТЕТНОСТІ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ВЕКТОРА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА (1989–1991)

У статті проаналізовано перші самостійні інтеграційні кроки Республіки Польща на шляху до ЄС і НАТО упродовж 1989–1991 років.

Ключові слова: Польща, інтеграція, зовнішня політика, ЄС, НАТО.

На позицію тієї чи іншої держави в сучасному світі впливають як суспільно-політичні й економічні процеси всередині самої країни, так і особливості міжнародної кон'юнктури, яка склалася у відповідному регіоні на певному історичному етапі. Саме тому для суспільства, яке намагається посісти чільне місце серед розвинутих та впливових, актуальним є питання щодо визначення найдоцільнішого інтеграційного вектора для себе. У кінці 80-х років ХХ ст., а саме у другій половині 1989 р., така проблема постала й перед безпосереднім сусідом України на міжнародній арені – Республікою Польща. Актуальність дослідження посилюється також й можливістю використання польського досвіду в сучасних українських реаліях, свідченням геополітичної схожості яких є наступна формула: “Європа – Польща – СРСР/Росія” = “Європа – Україна – СРСР/Росія”. Адже, залишається фактом те, що вже майже 21 рік українське суспільство та політична еліта держави не можуть “визначитися” із зовнішньополітичним вектором України, що значно ускладнює перебіг важливих державотворчих процесів.

Окреслена тема знайшла ґрунтовне висвітлення у працях польських істориків Р. Гродзького [1], Є. Козакевича [2], В. Вашиковського [3]; часткове – в колективній роботі українських дослідників “Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 роки)” за редакцією С. Головка і Ю. Медюк [4] й напрацюваннях С. Бочарова [5], І. Полторацького [6], О. Митрофанової [7] та молодих вітчизняних науковців – В. Ложечкіна [8] й автора даної статті [9]. Основними джерелами у процесі підготовки дослідження послужили Північноатлантичний договір від 4 квітня 1949 р. [10], Договір про заснування Європейського співтовариства від 25 березня 1957 р. [11], Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р. [12] і Розпорядження Європейської Ради № 3906/89 від 18 грудня 1989 р. “Про економічну допомогу Республіці Угорщина і Польській Народній Республіці” (з 29 грудня 1989 р. – Республіка Польща) [13].

Домовленості “круглого столу” (так звана “демократична революція”) в Польщі, який засідав з лютого по квітень 1989 р. за участі представників правлячої комуністичної партії в особі Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) та опозиційних сил, які об'єднала під своїм крилом Незалежна самоврядна професійна спілка “Солідарність” (НСПС “Солідарність”), були своєрідною “стартовою точкою” для початку зламу соціалістичної системи в країні та наступного переходу до демократичних стандартів у всіх сферах життя польського суспільства. Разом з тим, такі трансформаційні процеси й провідні тенденції внутрішньополітичного розвитку Республіки Польща досліджуваного періоду здійснили колосальний вплив на зовнішньополітичний вектор країни, постійно диктуючи його основні засади і принципи, на дотримання яких, згодом, й були зорієнтовані.

Поряд із внутрішнім чинником “виходу” Польщі на міжнародну арену особливо посприяла кардинальна зміна геополітичного становища в Центрально-Східній Європі (ЦСЕ), яку спричинив прихід до влади в Радянському Союзі представника нової політичної еліти – М. Горбачова (Генеральний секретар ЦК КПРС у 1985–1991 рр.). Останній, зокрема, незважаючи на спроби лідерів Румунії (Н. Чаушеску) та Німецької Демократичної

Республіки (Е. Хонекер) мобілізувати держави Організації Варшавського Договору (ОВД) для інтервенції в Польщу з метою повернення комуністичним силам влади, яку вони частково втратили після парламентських виборів 1989 р., заявив, що Радянський Союз не втручатиметься у внутрішні справи держав-членів Договору, одним із “творців” якого у травні 1955 р. виступила також й Польща. Принципове значення в цьому плані мала також відмова від “доктрини Брежньєва”, що виправдовувала пряме, в тому числі військове, втручання у справи країн, що входили до сфери радянського впливу. Крапку під цим питанням поставив виступ М. Горбачова в Раді Європи у Страсбурзі 6 липня 1989 р.: “Будь-яке втручання у внутрішні справи, – заявив Генеральний секретар Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, – будь-які спроби обмежити суверенітет держав – як друзів і союзників, так і кого б то не було – недопустимі” [4, с. 43; 8, с. 18].

У такій складній для країни геополітичній ситуації, навіть попри досить обнадійливі заяви лідера Радянського Союзу, найважливішим завданням для Республіки Польщі став вибір оптимальної концепції зовнішньої політики держави, яка б забезпечила її національно-економічну безпеку, що після 1989 р. вже перестала бути теоретичною проблемою і великою мірою набула практичного значення [2, с. 38]. 3-поміж перспективи укласти союз або ж приєднатися до структур східного (СРСР, Китай; регіональна співпраця) чи західного (США, країни Західної Європи) векторів, влада Польської держави обрала останній: членство в Північноатлантичному блоці (НАТО) як тверду гарантію безпеки, а також вступ до Європейського Союзу (ЄС) як можливість економічного виживання країни [2, с. 39; 14, с. 103].

Євроатлантичним інтеграційним намаганням Польщі сприяла наявність правових основ для майбутнього розширення як ЄС, так і НАТО. Зокрема, у Преамбулі Римської угоди 1957 р. про заснування Європейського Співтовариства підкреслювалась місія, відповідно до якої, всі держави-засновники беруть на себе зобов’язання: “Закласти основи більш тісного союзу між народами Європи” [11, с. 24]. А вже у статті 49 Маастрихтського договору про заснування ЄС 1992 р. зазначалось, що будь-яка європейська держава, що визнає і поважає принципи свободи, демократії, а також дотримується прав людини та верховенства права, може звернутися з проханням про прийняття її в члени Союзу [12, с. 21]. У свою чергу, в 10 пункті Північноатлантичного договору (м. Вашингтон, 4 квітня 1949 р.), який у підсумку й став основним статутним документом функціонування структур НАТО, було підкреслено, що “сторони можуть за одностайною згодою запросити приєднатися до цього Договору будь-яку іншу європейську державу, здатну втілювати у життя принципи цього Договору і сприяти безпеці у Північноатлантичному регіоні” [10].

Проте на шляху до поставленої зовнішньополітичної мети Республіка Польща зіткнулася із досить серйозними перешкодами. Зокрема, якщо на кінець 1990 р. країна вже була впевнена у вірності європейського вибору й досягла певних успіхів у відносинах з ЄС, безпосереднім свідченням чого можна вважати Договір про торговельну і економічну співпрацю між Польщею і ЄС від 19 вересня 1989 р., відкриття (18 грудня 1989 р.) [13] Європейською Спільнотою програми економічної допомоги країнам “молододі демократії” (початково для Польщі та Угорщини) – PHARE та утворення Європейського банку реконструкції та розвитку (інструмент реалізації програми), а також заяву голови Європейської Комісії Ж. Делора від 17 січня 1990 р. щодо необхідності укладення із Співтовариством договору про асоціацію, який би дозволив створити “інституційні рамки для справжнього діалогу, спільних дій в сфері політики та економіки, розширення технічної, культурної, наукової, торговельної і фінансової співпраці” [8, с. 50], тоді у випадку з НАТО все виявилось значно складніше.

Річ у тому, що попри усі інтеграційні намагання польської влади (візити окремих урядовців до Брюсселя у 1990 р.), тісніший процес співпраці з Альянсом не міг мати реального продовження. Оскільки, поки існував СРСР як один із світових геополітичних центрів, а також його дітища – ОВД та Рада Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), не могло бути і мови про будь-які відносини з іншими об’єднаннями світової Спільноти, а особливо з

НАТО. Адже, якщо на початку 1990-х років РЕВ вже не могла виконувати своїх безпосередніх функцій, то члени ОВД, як це було з Чехословаччиною у 1968 р., після “круглого столу” 1989 р. ще пропонували М. Горбачову силою повернути ПОРП керівну роль у Польщі. Тому не викликає подиву заява Міністра закордонних справ Республіки Польща К. Скубішевського (1989–1999) в грудні 1990 р. про те, що “членство Польщі в НАТО не входить в наші інтереси”. А вже 7 червня 1990 р. на московській зустрічі Консультативного Комітету ОВД Прем’єр-міністр Республіки Польща Т. Мазовецький підкреслив, що “до часу створення та укріплення системи безпеки в Європі Варшавська Система повинна існувати...” [1, с. 173]. Проте, незважаючи на такі “промовисті” заяви польських політиків, увесь світ, вже знаючи про проголошення незалежності кількох радянських республік (Литва, Латвія, Естонія) та суверенітету України, що значно послаблювало стратегічні позиції СРСР, почав говорити про розширення ролі НАТО як міжнародного гаранта безпеки [15, с. 390].

Останні невтішні перспективи Польщі щодо її непевного майбутнього у структурах НАТО зникли, коли в дуже короткий проміжок часу (27 червня – 1 липня 1991 р.) були послідовно ліквідовані РЕВ та ОВД. Згодом, 8 грудня 1991 р., лідери Білорусі (С. Шушкевич), Росії (Б. Єльцин) та України (Л. Кравчук) денонсували союзний договір 1922 р. Відповідно до нової геополітичної ситуації, із трибуни К. Скубішевського пролунали вже зовсім інші слова: “Північноатлантичний союз повинен стати одним із каталізаторів процесу формування загальноєвропейської безпеки, обіпертого на співпрацю. Польський уряд вже давно прагнув в своїй політиці до того, щоб Союз не залишався байдужим до безпеки європейських просторів, незв’язаних північноатлантичним договором, а особливо нашого регіону” [1, с. 179]. Таким чином, з часу розпаду РЕВ та ОВД, що, за словами польських політиків, “перенесло” країну у “зону зменшеної безпеки” [5], Польща повністю переорієнтувалася на інтеграцію із структурами НАТО і ЄС [9, с. 16–20].

Поряд із вибором інтеграційного вектора на порядок денний постало питання щодо надання європейському чи атлантичному напрямку певної пріоритетності у процесі подальшого становлення державності Республіки Польща. Тут слід зазначити, що, на нашу думку, на початку 1990-х років для Польської держави ця дилема носила швидше “безпековий”, ніж суто “доцільнісний” характер. Адже, попри досить вагому значущість ринку ЄС, питання безпеки країни завжди займатиме пріоритетне місце у зовнішній політиці будь-якої свідомої владної еліти: “Дбайливість про безпеку це не фобія, а потреба мудрого буття перед загрозою”, – вважає В. Вашиковський [3]. А оскільки у п’ятому пункті Північноатлантичного договору зазначалось, що у випадку нападу на країну-члена Альянсу решта союзників повинні надати військову допомогу постраждалій стороні [10], тому одним із основних завдань Польщі на той час, як зазначив секретар Атлантичного клубу Польщі К. Зельке стала “...реалізація концепції розширення НАТО”, згідно з якою Республіка Польща “...мала стати спочатку членом НАТО, а потім вступити до Євросоюзу” [6, с. 9–10]. Річ у тому, що “нашій державі необхідні довгострокові гарантії безпеки, до того ж такі, що ґрунтувалися б на міжнародних договорах”, – підкреслює Надзвичайний та Повноважний посол Польської держави в Україні Я. Ключковський [16].

Відверто пронатівська політика Варшави не є чимось несподіваним і для нас, позаяк об’єктивно найбільш активним та дійовим інститутом європейської безпеки до сьогодні (особливо 90-і рр. ХХ ст.) є НАТО. Окрім того, серед інших структур європейської безпеки Альянс вирізняється своєю значною військовою потугою та фінансовою могутністю. Саме на ґрунті більшої прихильності поляків до військового блоку виникли погляди, згідно з якими членство в НАТО є привабливішим для Польщі, ніж членство в ЄС. Зокрема, відомий французький суспільствознавець Ф. Туаль, колеги якого згодом назвуть Польщу “троянським конем США в Європі” [17], вважає, що “для поляків прагнення до НАТО відсуває на другий план перспективи співробітництва з ЄС. Якщо Польща планує бути в ЄС, то більше через дипломатичну люб’язність до європейців, тоді як її цікавить лише вступ до НАТО в якості повноправного члена” [7, с. 72]. Своєрідним запереченням думки Ф. Туаля, а

також виправданням пріоритетності пронатовської політики Польщі на початку 1990-х років є фраза сенатора А. Глапінського про те, що “членство в НАТО означає також членство в європейських і атлантичних структурах” [18, с. 58].

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що упродовж 1989 – 1991-го років Республіка Польща, завдяки досить вдалим внутрішнім демократичним трансформаціям, зуміла також вирішити й одну з найважливіших для себе зовнішньополітичних проблем – куди буде спрямований інтеграційний вектор держави у нових геополітичних умовах. У підсумку, зважаючи на майбутні перспективи, свій остаточний голос поляки віддали західним військово-економічним об’єднанням, а саме структурам ЄС та НАТО. Незважаючи на більшу прихильність Польщі на період кінця 1980-х – початку 1990-х років до Північноатлантичного блоку, що можна пояснити швидше вимогою конкретного історичного моменту чи тогочасної геополітичної кон’юнктури, ніж відвертим польським фанатизмом, з точки зору значущості для Польщі між обома блоками слід поставити знак рівності. Оскільки, вже з другої половини 1991 р. усі гілки влади Польщі почали докладати майже рівнозначні зусилля й увагу для забезпечення ефективності інтеграції як до НАТО, так і до ЄС. Плюс до того, якщо глянути на кожен із вступних процесів до цих союзів протягом усіх 90-х років ХХ ст. через призму їх “складності” (вступні умови та критерії, інтенсивність процесів, затрачені кошти та зусилля, тощо) для польського суспільства, потрібно відзначити, що шлях Польської держави до Європейського Союзу виявився значно важчим і тривалішим. І навіть попри це, Польщі, що, на нашу думку, і є прямим аргументом рівнозначності обох євроатлантичних інтеграційних векторів, довелося чекати лише п’ять років після набуття членства в Північноатлантичному блоці (12 березня 1999 р.), щоб стати досить вагомим політичним й економічним гравцем Європейського Союзу (1 травня 2004 р.).

Список використаних джерел

1. *Grodzki R. Polska polityka zagraniczna w XX i XXI wieku. Główne kierunki – Fakty – Ludzie – Wydarzenia* / R. Grodzki / [redakcja V. Borszewska]. – W. : Wydawnictwo Replika, 2009. – 332 s. 2. *Козакевич Є. Польща перед вибором вектора політики національної безпеки на зламі 80–90-х років* / Є. Козакевич // Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива? / [під ред. О. І. Соскіна]. – К. : Вид-во “Інститут трансформації суспільства”, 2007. – С. 38–49. 3. *Waszczykowski W. Refleksje na temat polskiej polityki bezpieczeństwa* [Електронний ресурс] / W. Waszczykowski. – Режим доступу: <http://www.omp.org.pl/artukul.php?artukul=146> 4. *Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 роки)* / [Гайдучков Л. Ф., Кремень В. Г., Губерський Л. В. та ін.]; гол. ред.: С. В. Головка, Ю. Г. Медюк. – К. : Либідь, 2001. – 624 с. 5. *Бочаров С. Основні напрями та етапи євроатлантичної інтеграції Польщі* [Електронний ресурс] / С. Бочаров // Історичні і політологічні дослідження : збірник наукових праць / [гол. ред. П. В. Добров]. – Донецьк : Вид-во ДНУ, 2008. – Вип. 1–2. – http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/lipd/2008_1_2/bocharov.htm 6. *Полторацький О. Особливий випадок співпраці (євроатлантичний вимір стратегічного партнерства Україна – Польща: досвід, проблеми, перспективи)* / О. Полторацький // Політика і час. – 2005. – № 1. – С. 7–16. 7. *Мітрофанова О. Французький підхід до українського і польського чинників в європейському стратегічному просторі* / О. Мітрофанова // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 69–74. 8. *Ложечкін В. С. Етапи європейської інтеграції Республіки Польща (1989–2004 рр.)* / В. С. Ложечкін // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 2. – С. 49–53. 9. *Білянський О. В. Історичні передумови інтеграції Республіки Польща до структури НАТО (1989–1991)* / О. В. Білянський // Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. і молодих науковців, Луцьк, 25–26 травня 2011 р. / [за ред. В. Й. Лажніка та С. В. Федонюка]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – С. 16–20. 10. *Traktat Północnoatlantyczny sporządzony w Waszyngtonie dnia 4 kwietnia 1949 r.* [Електронний ресурс] // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 2000, nr. 87, poz. 970. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20000870970> 11. *Договір про заснування Європейського співтовариства* [Електронний ресурс] // Європейський союз: консолідовані договори. – С. 24–118. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/06_consult_uk.pdf 12. *Договір про Європейський Союз* [Електронний ресурс] // Європейський союз: консолідовані договори. – С. 24–118. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/06_consult_uk.pdf 13. *Rozporządzenie Rady (EWG) nr 3906/89 z dnia 18 grudnia 1989 r. w sprawie pomocy gospodarczej dla Republiki Węgierskiej i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* [Електронний ресурс] // Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich, L 375, 23/12/1989. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31989R3906:PL:HTML> 14. *Вахудова А-М. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму* / А-М Вахудова ; [пер. з англ. Т. Цимбала]. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – 379 с. 15. *Джонсон П. Современность. Мир с двадцатых по девятые годы* / П. Джонсон : в 2-х ч. – М. : Изд-во Анупис, ТОО “Вилад”, 1995. – Ч. 2. – 479 с. 16. *Ексклюзивне інтерв’ю з Надзвичайним та Повноважним Послом Республіки Польща в Україні паном Янеком Ключковским, для Групи Стратегічних та Безпекових Студій* [Електронний ресурс] / [бесіду вів Сергій Герасимчук]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/4624.html> 17. *Паєлів В. Польща і США – надзвичайне партнерство?* [Електронний ресурс] / В. Павлів // Дзеркало тижня. – 27 липня 2002. – № 28. – Режим доступу: <http://dt.ua/articles/29045> 18. *Україна і Польща після розширення НАТО* // Політика і час. – 2000. – № 3–4. – С. 56–71.